

■ Nizami Tağısoy

13 may 2017

WWW.KASPI.AZ

Elçin ədəbiyyat trayektoriyasına daxil olduğu lap ilk dövrlərdən bu günə qədər ədəbi tənqid onun yaradıcılığını daim diqqət mərkəzində saxlamaqdadır. Əsərləri ilə bağlı yazılan məqalələrin adları bəlkə də bir kitaba sığmaz. Hər müəllifin də Elçin yaradıcılığına verdiyi qiymət təhlilinin təfəkkürünün həddləri çevrəsindədir.

Əlbəttə, biz burada Elçinin əsərlərinin ümumi məzmunundan, onun yaradıcılığını ədəbi tənqidin necə çözməsindən danışmayacağıq. Fikirlərimizi məxsusi olaraq “Baş” romanı ilə bağlı söylənilmiş mülahizələr üzərində cəmləşdirəcəyik.

Elçinin “Baş” romanı 2015-ci ildə ədəbi dövriyyəyə buraxıldı. Elə biz də “Baş”ı isti-isti, mürəkkəbi qurumamış oxuyanlardan biri olduq. Azərbaycan ədəbi-tənqidində nəşri güclü rezonans doğuran bu əsərlə bağlı ilk tənqidi fikirləri Nizami Cəfərov səsləndirərkən bu əsəri tarixi zədələmədən, hadisələrin mürəkkəb, dinamik sistemini bütün təbiiyyəti ilə təsvir etməklə ona müasir (modern), sosial-fəlsəfi təfəkkür səviyyəsindən baxmaq təcrübəsi verdiyini və belə baxışın tarixilik ilə müasirliyi çevrələməsi qənaətinə gəlmişdir. Məqalə

dirən olduqca gərgin, qəddar və amansız döyüşlərin bədii salnaməsi adlandırmaqda haqlıdır.

Vaqif Yusifli romanın baş qəhrəmanını Sisianovun qüvvətli xarakter olduğunu qeyd etməklə əsərdə onun bu tərzdə təsvirini Elçinin bədii uğuru kimi müəyyənləşdirir və bunu onunla əlaqələndirir ki, “qətl anına qədər də o, öz ideyalarından dönmür”. Məqalə müəllifinə görə Sisianovun xarakterik xüsusiyyətləri ona görə Elçin tərəfindən inandırıcı yapılmışdır ki, “əlindəki qılıncla Rusiya imperiyası naminə evlənməyə də, ailə qurmağa da macalı olmayan bir insan... hətta Avropanı da rus qılıncından keçirmək xəyalı ilə” yaşamaqdadır.

“Baş” romanında kəsilməmiş başın yollar, məsafələr qət edərək Fətəli şahı çatdırılması da tarixi həqiqətlə səsleşir və romandakı bu “səfər”in marşrutu Şərq koloritini də yetərinəcə gücləndirir. Hüseynqulu xanın məşvərət məclisində, vəliəhd Abbas Mirzə və Fətəli şahın sarayında XIX əsr Şərq (Azərbaycan-İran) despotizmi, hakimiyyət ierarxiyası, dini-ruhani mühafizəkarlıq, mənəvi işğalçılıq siyasəti..., Hüseynqulu xanın sarayındakı məsləhətləşmələr Axundovun “Aldanmış kəvakib” əsərindəki səh-

əsərdə özünəməxsus şəkildə işləndiyini söyləməklə, əsərin əhatə etdiyi dövrü, XIX əsr M.F.Axundzadə dövrünü, XX əsrin əvvəllərini C.Məmməquluzadə yaradıcılığına istinadən, M.Bulqakovun (“Ustad və Marqarita”), Ç.Aytmatovun (“Qiyamət”), Y.Səmədoğlunun (“Qətl günü”) romanlarının bəzi məqamları ilə səsleşən

yazıçı Qan Turalının Elçinin adı çəkilən roman ilə bağlı söhbəti təqdim edildi. Qan Turalı tənqidçilərin bir hissəsinin bu romanı öz beyinlərində konstruksiyaya uyğun şərh etdiklərini söyləməyi məqbul hesab etməyib, nəyə görə onların yazıçının əsərini şərh etmək əvəzinə onun mətni üzərindən üçüncü sort (müəllifin dil-üslub xüsusiyyətinə toxunmamış - N.T) metafizik fikirlər demələrini bəyənmədiyini qeyd edir.

Qan Turalı Elçinin mövzunu bildiyini vacib məsələ hesab etməklə bərabər “Ölüm hökmü” romanını daha çox sevdini, bu əsərin ona daha çox doğma olduğunu, dövrün atmosferini daha yaxşı yaratdığını, bununla belə “Baş” romanının ona “Ölüm hökmü” qədər canlı gəlmədiyindən təəssüfləndiyini söyləyir. Cavanşir Yusifliyə görə Elçinin bəzi əsərlərində üslub yox, stilizasiya olur, texnika yox, texniki məsələ özünü bürüzə verməkdədir. Əlbəttə, belə fikirlərin özü ilə xeyli mübahisələr etmək mümkündür.

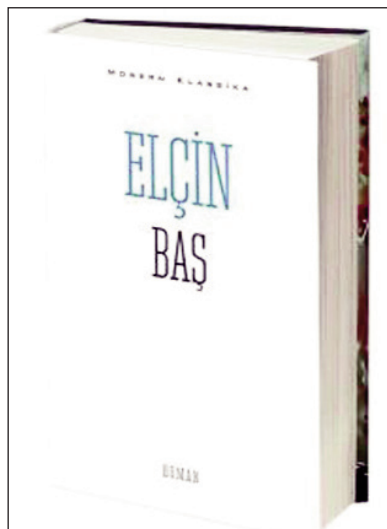
Cavanşir Yusifli “bu qədər gözəl niyyətlə qurulan əsərə yanaşma, demək olarsa, səhvdir” - söyləməklə “Elçinin bu əsərdə estetik dominantı dəyişməyə çalışdığını, hətta postmodernizmdən fərqli münasibət, texnika sərgiləmək istədiyini (əsəri postmodern mətn kimi təqdim edənlərlə razı olmadığını), illər boyu formalaşan bədii təfəkkür tipində, üslubda müəyyən korrektələr aparmaq istəyib buna nail olduğunu, lakin mətləbi, hissiyyəti lap dərinlərdən göstərmək gücü olan təsvirlərdə metaforik gedilərin fərqli məkanlarda cövlan etdiyini və bunun mətnə “ikitarəlik” yaratdığını qeyd edir.

Qan Turalı Elçinin peşəkarlığını təqdir etməklə yanaşı, həm də onun Azərbaycan ülgürlərinin təsiri altında qaldığını və burada əsas məsələ kimi nəsrin və nəslin problemini göstərir. O, burada “Şamo” romanına toxunur, onu Balzakın və M.Bulqakovun romanları ilə müqayisə edir, “Baş” romanında güclü bir türkçü millətçi ab-havası olduğunu deyir. Və bunun XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan üçün xarakterik olmadığını, Bakıxanov və Axundovun hətta türkçülük platformasından çıxış etmədiklərini və bunun anaxronizm kimi qəbul edildiyini dilə gətirir.

Tehran Əlişanoğlunun kuliz.az saytıdakı “Tarixi janrın həqiqətləri (2015-ci ilin tarixi romanları)” adı altında təqdim etdiyi materialda Elçinin “Baş” və S.Rüstəmxanlının “Şair və şər” əsərləri təhlil edilərkən hər iki əsərdə tarixi roman janrı ölçülərinin saxlanılmasını göstərib, bu bədii nümunələrin oxucu ictimaiyyəti arasında yaxşı əks-səda doğurmasını qeyd etməklə, Elçinin romanına daha yüksək qiymət verir. “Baş” romanını ədəbi hadisə adlandıranları dəstəkləyir. Eyni zamanda, “Baş”ı metafizik müstəvidə nəzərdən keçirənlərə haqq qazandırır, buradakı metafizik auranı təqdir etməklə metafizikani Elçin yaradıcılığının daimi ərazisi hesab edir. Müəllifin bu romanının hər növ yaşayışları asanlıqla həzm etdiyini söyləməklə, əsərin “Baş” adlandırılmasını təsadüfi hesab etmir. “Baş”ın metaforik anlamda işlədildiyini və “Baş” ifadəsini müəllifin özünəməxsus şəkildə dekonstruksiya etməklə başqa anlamın, başqa yozumların romanının mahiyyətinə uyğun olaraq dəşifrə edildiyini bildirir.

Davami səhifə 17-də

ELÇİNİN “BAŞ” ROMANI AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ TƏNQİDİNDƏ

müəllifinə görə “Baş” yalnız ideya məzmunu ilə deyil, həm də yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə də qeyri-adi bir əsərdir. Əsərdəki “O” reallıqla ir-reallıqla öz apokaliptisində metafizik bir dəqiqlik (tərəfsizlik) ilə əks etdirdiyini bildirmişdir.

Romanla bağlı növbəti fikir Vaqif Yusifli tərəfindən səsləndirildi. V.Yusiflinin bu romanın məziyyətlərinə həsr etdiyi qeydləri “Ədəbi hadisə” adı altında “Azərbaycan” jurnalının 2015-ci il 12-ci sayında “İsti-isti” qeydi ilə işıq üzünə gördü.

Vaqif Yusifli “Baş” romanının tarixi mövzuda olub “müəllifin tarixi hadisələrə nə dərəcədə riayət edib-etməməsindən asılı olmayaraq” onu tarixi- psixoloji roman janrına aid edir. Çünki məqalə müəllifinin fikrincə, “Baş”da təsvir olunan hadisələrin hamısı ayrı-ayrı başların (təkcə Sisianovun kəsilməmiş başının deyil) “psixoloji durumlarını, halat və vəziyyətlərini özündə əks etdirir. Onun fikrincə “Baş” romanında... bəzi tarixi hadisələr qətiyyətlə təkrar olunmayıb. Bununla belə, roman tarixə baxışın və münasibətin fərqli bir çalarını əks etdirir. V. Yusifli düzgün söyləyir ki, “bir var tarixi hadisələrə sədaqət ruhu - bu cəhəti bizim əksər tarixi romanlarda hiss edirik - bir də var tarixi mənbələrin əsiri olmandan tarixdə baş verən hadisələri müasir düşüncənin, bədii təfəkkürün işığında əks etdirmək prinsipi”. Bizə belə gəlir ki, məqalə müəllifi Elçinin “Baş” romanındakı tarixiliyə yazıçı münasibətini doğru-dürüst mövqedən görməyə səy göstərməklə əsəri oxucunun gözü qarşısında “döyüşlər, vuruşlar, hərbi yürüşlərin mənzərəsini yaradan istilalar tarixi, mənəviyyatlar toqquşmasını əks et-

nəni xatırlatmaqda, həm də dövrün və regionun maraqlı kolorit və çalarlarını oxucunun gözü qarşısında canlandırır. Elçinin “Mahmud və Məryəm”dəki, “Ölüm hökmü”ndəki bədii sənətkarlıq, yüksək dil mədəniyyəti, təsvir etdiyi obrazların daxili, psixoloji aləmi “Baş”da bütün parlaqlığı ilə üzə çıxır.

“Baş” romanı haqqında erkən mülahizə bildirənlərdən biri də Nizaməddin Şəmsizadədir. O, 2015-ci ilin 19 dekabrında “525-ci qəzet”də “Baş”ın səyahəti” adı altında fikirlərini “Xalq yazıçısı Elçinə ədəbi məktub” janrında qələmə alan müəllif Elçinin bu əsərinin ciddi bədii bir nümunə olduğunu, romandakı bütün hadisələrin “bu Başın yaddaşında və Başın səyahətində baş verdiyini və sıxılmış zaman çərçivəsində getdiyini, hər iki müstəvidə baş verən olayların əslində Onun şəffaf və çəkisiz varlığında, sərhədsiz və Zamanın görünən məkanda əks olunub qiymətini aldığını” söyləyir. Onun fikrincə “şəffaf və çəkisiz varlıq”, sərhədsiz və zamansız görünən məkan”, sadəcə irreal, mistik anlayışlar deyil - insanın fəhm tərzidir və romanın qeyri-ədiliyi də elə bundadır. Məqalə müəllifinə görə “Baş” xarakterlər romanı olmaqla orada üç mətn: bir başla bağlı tarixi mətn, bir O-nun romanı, bir də deyilənlərdə deyilməyən mətn görünməkdədir. Əsas məsələ sonuncu mətni “oxuya” bilməkdir. Bu həyatda olmayan, fəqət insan xoşbəxtliyi üçün olduqca zəruri - olmalı olan romanın mətnidir. “Baş” romanı poetikanın əhəmiyyətini dağıdan, ədəbiyyatımıza yeni poetika gətirən novator əsərdir.

Əsəd Cahangir 2016-cı ilin fevralında “Baş”lanğıc” adı altında iki hissədə “525-ci qəzet”in səhifələrində dərc etdirdiyi yazılarda “Elçinin “Baş” romanında reallıq və metafizika; tarix və metatarix məsələlərini nəzəri-metodoloji və tarixi aspektlərdən dəyərləndirir. Elçinin “Baş” romanını digər dünya tarixi roman ustalarının əsərləri ilə müqayisə etməklə, əsərin reallıq və metafizik aura-sına uyğun olaraq əsərdə Elçinin “tarixdə insanla Allahın, zamanla ədəbiyyatın dialoqu”nu necə qurduğunu diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

Məqalə müəllifi romandakı aparıcı obrazları nəinki dünya ədəbiyyatının orijinal nümunələri (Dantenin “İlahi komediya”, L.Tolstoyun “Hərb və sülh”, A.Fransın “Tais”, V.Skottun “Altmış il öncə”, Ç.Dikkensin “İki şəhər haqqında povest”, Q.Floberin “Salambo” və s.) ilə eyniləşdirməyə, onlardan gələn ənənənin bu

yerlərinə nəzər salıb təhlil etməyi zəruri hesab edir. Və belə müqayisəli-tipoloji araşdırma müstəvisində söylədikləri heç də havadan asılı, təsdiqlənməmiş qalmır, əksinə roman mətninin altqatına nüfuz etmə istəyi əsəri həm üfqi, həm şaquli müstəvidə təhlil etmə cəsarətini və bacarığını ortaya qoyur.

Elçinin “Baş” romanını Ə.Cahangir nəinki ədəbi-estetik-fəlsəfi kodlarla, həm də semiotik, həndəsi və fiziki terminlərlə açmağa çalışır. Burada o, daha tez-tez metazaman, struktural baxış, vertikal və horizontal tarixi olayları (ab-sis) vertikal metatarix olayların (ordinat) oxu üzərində nəzərdən keçirir, əsərin fəza quruluşuna diqqət çəkir, onun bir sıra məqamlarını “Yerin cazibə qanununu aşan kosmonavtın durumuna” bənzədir. Əsəd Cahangirin təhlillərinin aktuallığı və məntiqi axarı həm də ondadır ki, o, “Baş” romanının araşdırılması zamanı hansısa kənar fikirlərin təsiri altına düşüb onlarla “yol yoldaşı olmur”, əksinə, yalnız ilkin mətnin həm hərfindən, həm mənasından, həm də onların içindən boylanan mətnaltı fikir və ideyalardan yararlanmaqla mülahizələr yürüdür.

“Baş” romanını təhlillərə cəlb edənlərdən biri də yazıçı Vaqif Nəsimidir. 2016-cı ilin 5 martında onun “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində “Baş qeyrət romanımız - “Baş” məqaləsi dərc olunmuşdur.

Peşəkar bədii təfəkkür sahiblərimizin nəinki publisistik, həm də tənqidi məqalələr yazıb, bu və ya digər maraqlı əsərlər haqqında mülahizələr irəli sürməsi, heç şübhəsiz ki, yaxşı haldır.

Bütün hallarda nəinki tənqidçilərin, həm də yaradıcı insanların belə əsərlərə dəyər verməsi alqışlanmalıdır, lakin bu tipli mülahizələr, heç şübhəsiz ki, tənqidçinin səriştə ilə etməsi daha müəlmüdür. Vaqif Nəsim nəsrimizdə illərlə sıranmış qələm sahibi olan Elçinin “Baş” romanını bütün ipostasları ilə təqdir etməkdə ısrarlıdır. Məqalə müəllifi Elçinin bu əsərindən danışarkən onu mövzu, tarixi roman janrına müraciət, ideya, kompozisiya, obrazlar sistemi və s. nöqtəyindən nəzərdən öyür. Çağdaş Azərbaycan nəsrində bu romanın hadisə olduğunu, Elçinin monumental tarixi əsərlər ərsəyə gətirməkdə səriştəli yazıçı olduğunu söyləməklə “Baş” romanını ədəbiyyatımızın təntənəsi hesab edir.

Lent.az və Kulis.az da “Baş” romanının təhlilləri ilə bağlı xeyli fəallıq nümayiş etdirmişdir. Belə ki, 2016-cı ilin 5 mayında tənqidçi Cavanşir Yusifli ilə

(Əvvəli səhifə 16-da)

T.Əlişanoğlunun bu əsərdə təqdir etdiyi keyfiyyətlərdən biri romanda rəmzi-romantik xətlə yanaşı, realist tədqiq planının, daha doğrusu, tarixi koloritin uğurla saxlanmasıdır. Material müəllifinin fikrincə, Elçin romanı elə qurmuşdur ki, burada oxucu tarixdən dərs almaq üçün kifayət qədər suallar verib cavablar ala bilər.

T.Əlişanoğlunun romanla bağlı xeyli qənaətlərini dəstəkləsək də, onun əsərdə yer almış tarixlə əlaqəli iradları ilə heç də tamamilə razı deyilik. Belə ki, bədii əsərlərdə tarixin özü elə böyük rol oynayır ki, ondan əl götürmək, kənarlaşmaq da mümkün olmur. Bununla bağlı L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” epopeyasına, A.Tolstoyun “Əzablı yollarla” trilogiyalarına və s. nəzər salmaq kifayətdir. Axı nəzərə almalıyıq ki, yazıçı təkcə salnaməçi, bədiyyatçı deyil, həm də tarixçidir. Bununla bağlı haqda fransız estətləri Qonkur qardaşlarının məsələyə münasibəti yetərinə ağıllıdır. T.Əlişanoğlu görə “Baş” həm də “darıxqanlıq” yaradır. Bizim fikrimizcə, əsər oxucunu darıxdırmaqdan daha çox hiddətləndirir, imperiya maşınının gücünə qarşı onun nifrət hissini coşdurur və daşdırır.

Telman Cəfərov (Vəlixanlı) Elçinin “Baş” romanını yeni Azərbaycan nəsrində Azərbaycan tarixi məsələləri ilə əlaqəli olaraq Sabir Rüstəmxanlının “Ölüm zirvəsi” romanıyla bərabər müqayisəli şəkildə təhlil etməyi qarşıya məqsəd qoymaqla, bu əsərdə tarixi mövzunun bədii ədəbiyyatda yerinə yetirdiyi rola diqqət çəkir. Məqalə müəllifi eyni zamanda romanın xalqımızın pozulmuş yaddaşının qəhrəmanlıq tarixini uğurlu bərpa etdiyini bildirməklə, əsərdəki hərbi “səhnələr” və batal epizodların, iştirakçılar arasında gedən çoxsaylı konflikt və ziddiyyətlərin Elçin tərəfindən ustalıqla təqdim olunduğuna nəzər salır. T.Cəfərov (Vəlixanlı) Elçinin “Baş” romanının tarixi yaddaşımızın dirçəlməsinə xüsusi impuls verdiyini və bizləri daha qəti addımlar atmağa səslədiyini bildirir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının və tənqidçilərinin “Baş” romanı ilə bağlı səsləndirdiyi rəasional fikirlər, heç şübhəsiz ki, Elçinin adı çəkilən əsərinin, doğrudan da, çağdaş nəsrimizdə mühüm hadisə olduğunu sübut etməkdədir. Bununla belə, “Baş”ın dərin qatlarına nüfuz etdikcə romanın təhlili zamanı nəzərdən qaçırılmış xeyli məsələlər də mətndən boylanmaqdadır ki, biz onlarla bağlı dövrü mətbuatda silsilə məqalələrlə çıxış etmiş, fərdi baxış bucağımızı sərgiləməyə çalışmışıq. Nəzərdən qaçırılmış məqamlarda biz romanın süjet konstruksiyasına, süjetdənənar elementlərə, tarixi fon və bədii təxəyyülün özəl xətlərinə, qəhrəmanın davranışına və psixoloji ovqatın yaradılma özünəməxsusluğuna, xronotopun süjetəyaradıcı xassəsinə, baş qəhrəmanın ikiləşmə və bütövləşmə arasında çarpışmasına, əsərdə postmodernist estetikadan yararlanmaya, postrealist və postmodernist gedişlərə, mistik-idillik təsvirlərə, əsərin sosioloji çözümlünə və ideoloji mahiyyətinə və s. məsələlərə müxtəlif rəkurslardan yanaşmışıq. Qeyd etdiklərimizlə yanaşı, biz Elçinin “Baş” romanının hələ bundan sonra yetərinə təhlillərə cəlb edilməsinə inanırıq. Çünki əsər artıq rus dilinə çevrildiyindən onun özünə daha çox oxucu və tədqiqatçı cəlb edəcəyi də şübhə doğurmur.

Bütün qeyd olunanlar sübut edir ki, Azərbaycan ədəbi-tənqidi Elçinin “Baş” romanını böyük uğur hesab etməklə, onu son illərdə yaranmış bədii nəsrimizin hadisəsi kimi dəyərləndirməkdə haqlıdır.